

HISTORIA JUDAICA

III.

Sorozatszerkesztő: Babits Antal

A sorozatban eddig megjelent:
Pinchas Lapide – Ulrich Luz: A zsidó Jézus
Blau Lajos: Az óhéber könyv

felsőoktatási tankönyv
forráskiadvány a középkori bölcelet tanulmányozásához

Maimonidész (Mózes ben Maimun)

MAIMONIDÉSZ

A TÉVELYGŐK ÚTMUTATÓJA

FORDÍTotta ÉS A JEGYZETEKET KÉSZÍTETTE
KLEIN MÓR

98

LOGOS KIADÓ • BUDAPEST
1997

A Mester művében előforduló idegen szavak magyarázata

Smuel ben Rabbi Jehuda ibn Tibbon – emléke legyen áldott –
a következőket mondta:

Mikor e fenséges értekezés, *A tévelygők útmutatója* fordításának végére értem, láttam, hogy nem kerülhettem el az idegen szavak használatát, amelyeket a mű tanulmányozóinak többsége nem ért, mivel nyelvünk szegényes. Továbbá népünknel annyira hiányoznak a demonstratív tudományokat összefoglaló könyvek, hogy nincsenek is meg nyelvünkben azok az idegen szavak, amelyeket a demonstratív tudományok művelői használnak. Elhatároztam tehát, hogy e szavak magyarázatánk egy külön írást szentelek.

Annál is inkább fontosnak tartottam ezt, mert szándékomban – hogy egy ilyen munkát szerkesztek – már megelőzőtt Jehuda ibn al-Harizi, a költő. Ő is lefordította a művet utánam, és fordításához két írást csatolt. Az első írást (melynek címe: *Írás, amelyben megmagyaráztatnak a szavak*) megtöltötte üres fecsegéssel, hibával és gánccsal.¹ A másik írás, amely azzal kecsegtet, hogy a fenséges értekezés minden egyes fejezetének voltaképpen mondanivalóját ismerteti, egészében szégyenletes, gánccokkal és buktatókkal teli.

Azért tehát, hogy eltávolítsam amaz első írás gáncait népünk útjából, és hogy segítséget nyújtsak azoknak, akik az általam készített fordítást tanulmányozzák, elhatároztam, hogy egy külön írást szentelek az idegen szavak magyarázatának, ideértve azokat az idegen szavakat is, amelyeket abban a bevezetésben fogok használni, amelyet az említett írás elé csatoltam. A szavak, amelyekre szükségünk lesz, a következő csoportokba sorolhatóak:

Az első csoportba azok a szavak tartoznak, amelyeket vagy az előttem dolgozó fordítók újítottak, vagy én magam. Ilyen például az „átmérő” (*koter*) vagy „pólus” (*kotev*) és a hozzájuk hasonlók. Ezeket az arabból, vagy más nyelvekből kölcsönöztük.

A második csoportba a Misna és a Talmud azon szavai tartoznak, amelyeket csak kevés tanult ember ismer, mint például „indigó” (*iszatisz*) vagy „nem” (*szug*).

A harmadik csoportba azok a szavak tartoznak, amelyek csak főnévként fordulnak elő nyelvünkben, mi viszont – szükség szerint – igéket vagy mellékneveket képeztünk belőlük, mint például „igazságkereső” (*meammet*) vagy „igazoltatik” (*jitammet*), amelyeket az „igazság” (*emet*) szóból alkottunk, követte ezzel az arab nyelvet, ahol szintén az *emet*-nek megfelelő főnévből képezték igéket. Ugyanígy képeztük a „mesterséges” (*melakhuti*) melléknevet a „mesterség”-ből (*melakha*), szintén az arab nyelv mintájára. Vagy egyes igeörzsekben megtalálható igéket olyan igeörzsekben használ-

tunk, ahol eddig nem szerepeltek. Erre példa az „elmozdul” (*atak*), amely *kál*ban (cselekvő igeörzs) és *hifil*ben (műveltető igeörzs) létezett, és mi megalkottuk a *nifálfját* (szenvető igeörzs).

A negyedik csoportba a homonímák tartoznak, amelyeket több dolog jelölésére használnak, vagy átvitt értelemben vagy analogikusan. A sokaság [a teljes jelentéstartományuknak] csak egy részét ismeri, de a fordításban kénytelenek voltunk ezeket a szavakat a többi jelentésükben is használni. Ezért kell felhívnom figyelmedet az átvitt értelmű szavakra.

De hol találod ennek használatát nyelvünkben? Ilyen például az „férfi” (*is*) szó, amely több dolgot jelent, a sokaság azonban csak keveset ismer ezekből. De íme, a Mester ebben a művében megemlíti elvont értelmét (*Útmutató* I, 6): „mindarra vonatkozik, ami képes arra, hogy egy másik dologgal kapcsolatba lépjen – akkor is, ha nem élőlény.” És bár a Szerző csak az „asszony” (*isa*) szón keresztül bizonyította ennek a szóhasználatnak a meglétét, nyelvünk a „férfi” szót is ugyanígy alkalmazza, például (*Ex* 25,20): „...arcukkal pedig egyik a másikához” (*ufenékhem is el ahav*).

Igen meglepő, hogy miért nem hozta ezt a létező kifejezést is bizonyítékként a Mester, mikor – véleményem szerint – mindkét szóra egyaránt szüksége volt. Ő azonban beérte az egyikkel, amelyből aztán tudható a másik. Éppígy jár el a „fivér” (*ah*) szóval kapcsolatban is (*Útmutató ibid.*). Csak a „nővér” (*ahot*) szót említi meg, és azt mondja, hogy a „fivér”-nél is ugyanaz a helyzet, pedig, mint láttuk, létezik a bizonyítás alapjául szolgáló kifejezés a „fivér” szóval is.²

Jónak látom még megemlíteni az *is* szó két másik jelentését. Az egyiket magam miatt említem, mert a jelen fordításban használtam. Ez a következő: *is* lehet „egy tetszőleges fajhoz tartozó egyed”, vagy lehet „az egyed” és „a faj” egyszerre, mintha az illető fajban csak egy egyed lenne, mint például a Nap, a Hold és a többi csillag, mivel ezekről a csillagászok azt mondják, hogy nem faj egyedei. A szentírási vers (*Jesája* 40,26): „...egy sem hiányzik” (*is lo needar*) a csillagokra vonatkozik, ugyanis egy sem hiányzik közülük, amelyet ne Ő teremtett volna, ne Ő hozott volna ki szám szerint, és ne Ő szólított volna nevén. (A „teremteni” ige jelentése ismeretes ezen Értekezésből [*Útmutató* 3,10], a „szám” szerint kihozni seregüket” kifejezés jelentése pedig a következő: minden egyes csillagot a neki sajátosan megfelelő potencialitással ruházta fel. Erre vonatkozik ez a rész is: „mindnyájukat néven szólítja” (*Jesája, ibid.*), mert egyik neve sem olyan, mint a másiké; mert egyik potencialitása és aktualitása sem olyan, mint a másiké, és lehet, hogy természetes mozgásukban sem hasonlóak.)

Ezek alapján használtuk az „kutya-egyed” (*is ha-kelev*), „szamár-egyed” (*is hahámor*), „a létezők egyedei” (*is hanimcáot*) kifejezéseket abban az értelemben, hogy „a kutyák közül egy”, „a szamarak közül egy”, „a létezők közül egy”.

A másik jelentést is fontosnak tartom megemlíteni, nem mintha fordításomat érintené, hiszen nem használtam, hanem azért, hogy megmentsem a „vak” olvasókat a „gáncs”-tól,³ amelyet a fent nevezett költő vetett

előjük szegyenletes tanulmányában éppúgy, mint ahogy magában a műben is számtalan helyen tette ezt velük, annak ellenére, hogy azzal dicsekedett: rendszerezi a mű mondanivalóját, azért, hogy segítsen. De ez épp ellenkezőleg sikerült: sokszor összezavarja tárgyát, szavakat betoldva, vagy megváltoztatva a szavak helyét, mint amikor valaki olyan dolgot magyaráz, amit nem fogott fel, és nem értett meg. Rólam pedig bevezetőjében azt írja, hogy én szándékosan fogalmaztam bonyolultan. Pedig távol álljon tőlem, hisz elég bonyolult az magától is. Épp ellenkezőleg, szándékom az volt, hogy a fogalmakat épségben megőrizzem. Nem tartottam jónak bármit is felcserélni, mert attól féltem, hogy akkor ugyanaz történne, mint ha hozzátennék, elvennék vagy megváltoztatnék, vagyis az egész teljesen elveszne.

Arról pedig, amikor azzal dicsekszik, hogy feltárta a Mester voltaképpeni mondanivalóját, – ugyanis azt állítja, hogy a Mester voltaképpeni mondanivalója a „férfi és asszony” (*is vaisa*) fejezetben (*Útmutató* I, 6) „az Örökkévaló a harc férfúja” (*ha-sém is milhama – Ex* 15,3) kifejezés magyarázata volt – azt kell mondanunk, hogy távol állt ő attól. A Mester nem fordított figyelmet „a háború férfúja” kifejezésre, hiszen még a kisiskolás gyermekek is ismerik a jelentését, és azt, amit ki akar fejezni. Annál is inkább, mert Onkelosz⁴ a következő szavakkal adja vissza a kifejezést: „a háborúk győzelmének ura”. Továbbá az *Útmutató* szóbanforgó fejezetében a „férfi” szónak nincs olyan jelentése, amely az Örökkévalóra vonatkozna: hiszen Ő nem egy férfi az emberi nemből, sem nem hím az állatok közül, és nem tulajdonsága, hogy bármihez is kapcsolódjék. Távol áll Ő attól! Hanem a „harc férfúja” kifejezés azt jelenti, hogy a „háborút bíró”, éppúgy, mint az „indulat férfia” (*Péld* 15,18) azt jelenti, hogy „indulatot bíró”, vagy a „harag férfia” (*Péld* 29,22), vagy az „alávalóság férfia” (*Péld* 6,12). A Szentírás költőien fogalmaz, amikor azt mondja, hogy az Örökkévaló „háborút bíró”. Azt érti ez alatt, hogy egyedül Ő alkalmas a háborúzásra, hisz akkor győz, amikor akar (és ez Onkelosz értelmezése is).

Továbbá a fent nevezett költő, fent említett írásában a „szülni” (*jalad*) fejezetről (*Útmutató* I, 7) azt állította, hogy a Mester ezt azért tárgyalja, hogy elűzze az „A szirtet, ki szült téged, elhagyjad” (*Deut* 32,18) kifejezéssel kapcsolatos bizonytalanságot. Az „ember” (*adam*) fejezettel (*Útmutató* I,14) kapcsolatban pedig azt állította, hogy az „ember” kifejezést azért tárgyalja, hogy az „és a trón alakján egy alak, mint embernek látszata rajta felülről” (*Ez* 1,26) mondat értelmét feltárja. Az „élet” fejezettel (*Útmutató* I, 42) kapcsolatban pedig azt állította, hogy azért tárgyalja, hogy az „Él az Örökkévaló...” (*1Sám* 19,6) értelmét feltárja. Mintha azt gondolná a költő, hogy a Mester minden olyan szót, amelynek a többértelműségét megemlíti, abban az értelemben említi meg, amelyben az Istenre vonatkozik. Ez pedig egyáltalán nincs így! Hanem megemlíti több olyan szó [többértelműségét] is, amely egy titokra vonatkozik a Tóra titkai közül, vagy a hit titkai közül, anélkül, hogy szüksége lenne arra, hogy megemlítse, hogyan fordul elő az illető szó az Istennel kapcsolatban. A „férfi”, „szülni”, „élet” és „ember”

fejezetek is ebbe a csoportba tartoznak: az első három a Tóra valamely titkára, a negyedik pedig a hit valamely titkára vonatkozik.

De ha bárki felfedné ezek közül egynek is a voltaképpeni mondanivalóját, megszegné az esküt, amellyel a Mester megeskette azokat, akik megértenek valami új dolgot az *Értekezésből*, hogy ne hozzák azt nyilvánosságra.⁵ „A fejezetek voltaképpeni mondanivalói” pedig pontosan azok az új dolgok, amelyeket [a költő] értett meg [az *Értekezésből*], bár inkább csak azt hitte, hogy megértette. Nemde a Mester maga mondta, hogy ezeket egymástól elkülönítve és elszórva helyezte el, azért, hogy a fajuk és témájuk szerint egy csoportba sorolhatóak egymástól távol kerüljenek?! Mindezzel pedig szándéka az volt, hogy a fejezetek voltaképpeni mondanivalója a sokaság elől rejtve maradjon. Nem kétséges hát, hogy aki csak egynek is felfedi voltaképpeni mondanivalóját, az valóban tilalmat hág át.⁶ Ő azonban tudatlanságában még dicsekedett is azzal, hogy egy külön részben ismertetni fogja minden egyes fejezet voltaképpeni mondanivalóját! Ezzel úgy döntött, hogy megszegi a Mester esküjét, valamint, hogy áthágja a tilalmat. Mindkettőtől megmentette azonban tudatlansága, és járatlansága a mű gondolataiban, hiszen egyetlen fejezet voltaképpeni mondanivalóját sem fogta fel, minden éppoly rejtve maradt, mint annak előtte. Azonban gáncsokat vetett azok elé, akik az ő fordítását tanulmányozzák, vagy a szóbanforgó szégyenletes tanulmányt olvassák, mert azt hiszik, hogy van valami igazság abban, amit mond, és eltávolodnak az igaz úttól.

Engem pedig valóban nem a gyűlölet hajt, mikor azt mondom, hogy az egész írás épp annyira tele van buktatókkal, mint amennyire az azt megelőzőnek nagy része üres fecsegés, a fennmaradó pedig hazug, becsapó és félrevezető, nem értőnek és értőnek egyaránt. Mert az emberek elfogadják az arab szavakról adott magyarázatait, annál is inkább, mert tudják róla, hogy mindkét nyelvben – a héberben és az arabban is – járatos. Hiszen tényleg az, és alkalmas arra, hogy könnyen érthető dolgokat, versesköteteket, nyelvtanokat vagy történelemkönyveket fordítson, mert mindezekben otthon van, és ez a mestersége. De ő odáig merészkedett, hogy lefordítson egy olyan bonyolult tudományokkal foglalkozó könyvet, amelyről fogalma sincsen, és értelme sem elég éles, hogy magától megértse. Hát nem is fogott fel belőle semmit! Még a legegyszerűbb szavakat is elvétette a mű fordításánál, valamint abban a fordításban is, amelyet a Mester – az igaz tanító – *A Misna magyarázata* című művének előszavából készített azért, mert nem értette meg a bennük foglaltakat. A héber szavak tekintetében is sok a tévedés a fent említett értéktelen tanulmányban, méghozzá olyan szavakkal kapcsolatban, amelyeket már az apró gyermekek sem vétenének el. Megesik, hogy a műben egy héber szóról úgy véli, hogy az arab, mint a *mémir*-ről („kicsérélő”), amely a következő helyen található: „*kivéve azt, aki esküt szeg meg, vagy kicséréli a felajánlott állatot*”.⁷ (Ezt a Mester a harmadik rész negyvenegyedik fejezetében idézi.) Olyan, mintha lélek ment volna ki az Örökkévaló elől, hogy hazug lélek legyen az ő szájában,⁸ hogy kiderüljön tudatlansága, mert olyan feladatra vállalkozott, amelyre nem alkalmas!

Azért azonban, hogy kiderüljön a fordítás, valamint a szóbanforgó bevezető tanulmányok fogyatékosága, nehogy bárki is elbotoljon miattuk, feljogosítva érzem magam, hogy napfényre hozzam kollégám tudatlanságát. Nem azért teszem, hogy szégyenével az én dicsőségem növekedjék – az Örökkévaló tudja, mennyire nem! Pusztán csak – mint említettem – segíteni akarok az olvasónak, és meg szeretném büntetni ezt a könnyelmű embert vétke miatt, mert először is a Mester ellen vétett, továbbá az emberek elé gáncsokat tett, ráadásul úgy, hogy előtte figyelmeztették, és meg is eskették, de ő nem figyelt oda, és nem hallgatott rá.⁹

Bár én magam tudok számára olyan kibúvót találni, ami szerintem felmenti őt, nevezetesen, hogy nem szándékosan szegte meg esküjét,¹⁰ hanem végtelen balgaságában még azt sem fogta fel, és azt sem értette meg, hogy amire vállalkozott szégyenletes tanulmányában, az éppen valami olyasmi, ami szöges ellentétben áll azzal, amire a Mester megeskette. Létezhet-e ennél nagyobb balgaság! Ennek ellenére, ahogy a Mester mondta: „*Ha valaki tanítás közben véletlenül hibázik, az olyan, mintha szándékosan tette volna, hiszen kötelessége, hogy még a tanítás előtt megértsen és végiggondoljon mindent*”.¹¹

E kitérő után visszatérek a korábbi témához, hogy befejezzem a jelen fordításban előforduló idegen szavak csoportjainak ismertetését:

Az ötödik csoportba azok a szavak tartoznak, amelyeket én használtam új jelentésben. Ilyenek például a „formázás” és „megformázó” szavak, amelyeket a mesterséges formák létrehozásával kapcsolatban használunk. Én azonban más jelentésben használtam, nevezetesen annak a folyamatnak a jelölésére, amikor úgy fogunk fel valamilyen dolgot, ahogy az valójában van; azaz érzékfeletti formája szerint, amelyben létezése van. Ez a nyelvhasználat az arabot követi.

(Egy hatodik csoportot is megemlítek most, amely nem az előzőhöz tartozik. Ez pedig azon kifejezések fordítása, amelyekben minden szó ismert, a kifejezés azonban mégis nehéz annak, aki nem tudja, hogy a tudományok művelői milyen értelemben használják. Bizony a fent említett költő is tévedett felszínes tanulmányában, mert még a mű egyszerűbb fogalmait sem értette meg. Ez pedig törvényszerű, hisz nem is mélyedt el bennük egyáltalán¹² [...] és így a „közös képzetek” és az ehhez hasonlók.)

Röviden kitérek azokra a szavakra, amelyeket a korábbi kiadásban megjelent fordításhoz képest megváltoztattam, azért, hogy aki csak olvassa ezt az írást, kijavíthassa saját példányát. Az első ilyen az *al*, amelyet több helyen használtam a *lefí* vagy a *kefí* helyett, mert az arabban ez úgy van, hogy *álá*.¹³ Továbbá azt találtam, hogy a mi nyelvünkben is lehet az *al-t lefí* értelemben használni, nevezetesen amikor az Írás így beszél: *Al daatkha ki lo ersa* („*noha tudod, hogy nem vagyok bűnös*” *Jób* 10,7). És talán még más példák is találhatóak. De mikor azt láttam, hogy az *al* szó a *lefí* értelmében kevésbé, inkább más jelentéseiben ismert, minden esetben *lefí*-re vagy *kefí*-re változtattam az értelemmel megfelelően, és talán csak néhányat hagytam meg, amelyeket nem vettem észre. Ezeket javítsa ki az

olvasó! Egyébként az *ál* szó a legtöbb esetben a *dáát* szóhoz kapcsolódva fordul elő, és csak kevés jelentkezik egyéb összefüggésben. Továbbá – az előző fordításban – gyakran fogalmaztam úgy, hogy *ál má sheu áláv* (kb. „... szerint, miszerint ...”) Ezek helyett most *kefi má sheu-t* („... szerint, ami ...”) írtam, elhagyva az *áláv* szót, mert nem találtam nyelvünkben példát erre a szófordulatra. Arabul pedig ezt egyszerűen így mondják.

Továbbá korábban a *mófet* (bizonyíték) szót néhol abban a jelentésében használtam, hogy *mófet háámiti* (érvényes bizonyítás), néhol abban, hogy *reájá* (indok). De mivel nyelvünkben nem használatos a *mófet* szó abban az értelemben, hogy *reájá*, és csak arra van szavunk, hogy *érvényes bizonyítás*: „és jelt vagy csodát (*mófet*) ad néked” *Deut* 13.2) úgy döntöttem, hogy a *mófet*-et csak ez utóbbi értelemben fogom használni, és *reájá*-t fogok írni minduntalan, ha „indok”-ról van szó. Mindaddig így teszek, amíg nem lesz mindkét fogalomra egy-egy megfelelő kifejezés. Most tehát *reájá*-nak fordítottam azokat a – korábban *mófet*-nek fordított – szavakat, amelyeknek a jelentése valójában az, hogy „indok”, és *mófet*-nek pedig csak azok maradtak, amelyek jelentése: „érvényes bizonyítás”. Éppígy tettem a *miskán* (alany) szóval: a legtöbb esetben a *nosze* szóra cseréltem, de talán néhány megmaradt. Továbbá a *kihun* és *mitkáhén* szavakkal: *kihun* nevet adtam annak a képességnek, amely megtalálható néhány embernél, amely által képesek megmondani a jövőt, és tudatni más rejtett dolgokat, *mitkáhén*-nel pedig az ezzel a képességgel rendelkező embereket, mert nem tudtam, hogy nevezi nyelvünk ezeket. Később a Mester egy megjegyzéséből értesültem arról, hogy ezt a képességet [héberül] *keszem*-nek hívják, e képesség birtokosait pedig *koszém*-nek. Ennek megfelelően az új fordításban megváltoztattam ezeket a szavakat, mint azt majd később, a *kaf* betűnél elmondom.

Most pedig nekikezdek a szavak magyarázatának, ábécérendben haladva úgy, hogy az a szó, amelynek második betűje megelőzi az ábécében a vele egy kezdőbetűvel bíró szó második betűjét [...] ¹⁴ például az *is* megelőzi az *ákhál* szót, mert a *jud* betű előbb van, mint a *kaf* betű, és így tovább. Így fogok eljárni a kifejezésekkel kapcsolatban is, néha figyelmen kívül hagyva a gyökbetűket, csak a kezdőbetűk szerint rendezem őket. Istentől pedig azt kérem, hogy magyarázataimban és értelmezéseimben ne tévedjek! A Mester érdeme legyen velem, kinek szándéka az volt, hogy műve tiszta és tévedésektől ment legyen! Szándékom az ő szándékát követi.

Alef/א

1. Ékhut/אֵחָוִת (minőség): Ez a szó az egyik járulék neve. Az *ékh* szóból képezték a fordítók, ami pedig egy kérdőszó, amely a dolog tulajdonságára kérdez rá, például (*Deut* 12,30): „hogyan (*ékha*) szolgálják e népek isteneiket?” – azaz: „milyen indítatással?”

Ez a szóképzés az arab nyelv mintájára történik, amelyben van *ékh* és *ékhut*. Igeneveket is képezték belőle: *meujjákh* és *mitájjékh*. A *meujjákh*

alatt valamely minőség birtokosát értik, a *mitájjékh* alatt pedig, hogy befogadja a minőséget. (Ezzel is az arab nyelvet követték.)

A „minőség” szó pedig azon tíz kategória egyikének neve, amelyek valamelyikébe minden létező tartozik. E kategóriák közül az egyik a szubsztancia, a többi kilenc pedig járulék. Arisztotelész a *Kategóriák* című ismert könyvében már megvilágította mindegyiknek a lényegét, amennyire lehetséges a magyarázat, de én mégis emlékezetembe idézem őket, mert a legtöbbjük előfordul ebben az írásban.

Tudd, hogy a „kategóriák” (*maamarot*) szót az előttem működő fordítótól és szerzőktől vettem át, bár szerintem sokkal megfelelőbb lett volna a *neemárot* vagy a *neemárim* szó, hiszen az arabban is így van, szenvedő alakban. Mert valaminek az elszenvetéséről van szó, abban az értelemben, hogy ezek a szavak „állítatnak” vagy inkább „valamiről állítatnak”. A *neemárot* szó azt fejezi ki, hogy minden egyes kategória valamiről „kijelentetik” (*neemar*), azaz, állít róla valamit a kijelentésben. Például, mikor azt mondod, hogy „minden ember növekedő-érző-érvelő-test”, akkor az emberről állítottad a *testet*, a *növekedőt*, az *érezkelőt*, az *érvelőt*, és ez [mind] szubsztancia. Vagy amikor azt mondod, hogy „minden holló fekete”, akkor a színt, azaz a minőség kategóriáját állítod róla, pontosabban, a „pathetikus minőség” elnevezésű járulékot. Éppígy állíthatnád minőségként róla a „keménységet” vagy a „lágyságot” (ami egy másik neve a minőségnek) vagy a többi fajt, amely ebbe a nembe tartozik. Vagy ha azt mondod, hogy „nagy” és „kicsi” (ami olyan minőség, amely a mennyiségen alapszik); és így tovább a minőség mindegyik neve állítható róla (vö. *Útmutató* I, 52).

Mielőtt a kategóriák magyarázatának nekilátnék, ismertetni fogok hét szót, amelyeket a demonstratív tudományok művelői mindig használnak.¹⁵ Tudd, hogy a filozófusok a kapcsolat nélkül mondott általános neveket öt csoportra osztották, vagy ahogy mondják: „öt kapcsolat nélkül mondott univerzálét számoltak össze”. Ezek – a filozófusok magyarázatai szerint – a következők: *nem*, *faj*, *különbőség*, *sajátosság* és *járulék*.

Nem (szug): A következő leírását adják: az, amit több, faj szerint különböző dologról állítunk a ‘mi az?’ kérdésre válaszolva. Egy másik leírás szerint pedig: a *nem* az általánosabb két önálló állítmány közül, amelyre még az is igaz, hogy két dolog hasonlóságát fejezi ki szubsztanciájuk (és járulékaik) szerint.¹⁶

E két megjelölés a *nem* mibenlétét illetően egyet mond, hiszen mindkettőtől kiderül, hogy a *nem* olyan valami, amely több, fajalkotó formájában különböző dolgot tartalmaz. Ilyen például a „növekedő”,¹⁷ amely magában foglalja a faféléket nemük szerint, a fűféléket nemük szerint, és az állatokat nemük szerint, (hisz ők is „növekszenek”). Nos, a „növekedő” valamennyiük számára *nem*. A „faféle” is *nem* a datolyapálma számára, a fügefa számára, a szőlőtőke, a gránátalmafa és a fafélék többi faja számára. Hasonlóan a „fűféle” pedig neve a káposztának, a spenótnak, a salátának, a reteknek, és az ezekhez hasonló fűfajoknak; az „állat” *nem* az embernek, a lónak, az ökörnek, a szamárnak és a többi állatfajnak.

180. Tenuá jomit/תנועה יומית (napi mozgás): A legfelső szféra mozgásának neve, amely egy nap, azaz 24 óra alatt körbeforgja a világot. Ez akaratlagos, vágyódó mozgás, és a többi általa körülvelt szférát is ez a mozgás mozgatja, követik mozgását, és ez szinte kényszer számukra. Mert ez a mozgás kényszeríti őket, hogy akaratlagos mozgásukkal ellentétesen mozognak (ez ugyanis nyugatról keletre tartana, az eddigi csillagászati ismeretek szerint, de ha keletről nyugatra tart, ahogy a mostaniak közül egy isteni tehetséggel megáldott csillagász mondta, akkor is az első szféra mozgása okozza azt, hogy gyorsabban mozognak a saját mozgásuknál).

Ezt a kényszer hatására vagy szinte kényszer hatására létrejött mozgást – amelyet a többi szféra a legfelső szférával együtt folytat – szintén *napi mozgásnak* nevezik; noha kényszerből vagy szinte kényszerből történik, mégis ezt a nevet adják neki.

181. Tenuá mekomit/תנועה מקומית (helyváltoztató mozgás): A test egyik helyről a másikra történő elmozdulásának neve. Mivel pedig a mozgás fajokra oszlik a különböző kategóriák szerint, fontos, hogy minden egyes fajt hozzárendeljünk ahhoz a kategóriához, amelybe tartozik. A Mester pedig már kifejtette a második részben található premisszák közül a negyedikben, hogy erről a helyváltoztató mozgásról nevezték el magát a mozgást, azaz, a *mozgás* név az ő sajátja, a többire pedig csak általánosítás révén vonatkozik. Ez az, amit minősítés nélkül *mozgásnak* hívunk, a többihez pedig mindenképp hozzá kell tenni a fajt, amelybe tartozik. Például a *mássálevés mozgása* vagy a *növekedés és csökkenés mozgása* vagy a *keletkezés és pusztulás mozgása*. Csakis a helyváltoztató mozgást nevezik minősítés nélkül *mozgásnak*, nincs szükség arra, hogy hozzátegyük a fajt a kategória szerint, amelybe tartozik. Tehát nem mindig mondjuk azt, hogy *helyváltoztató mozgás* vagy a „*hol*” *mozgása*, hanem beérjük a *mozgás* szóval, minősítés nélkül.

JEGYZETEK

(A héber szavak átírása a fordítók felfogását tükrözi.)

Smuel ibn Tibbon 1213-ban írta ezt a munkáját, 9 évvel az *Útmutató* fordításának befejezése után. A szerző két célt tűzött maga elé. Egyrészt meg akarta magyarázni a fordításában szereplő héber filozófiai terminusok jelentését (a héber filozófiai nyelv kialakításában – fordítása révén – Ibn Tibbon kulcsszerepet játszott); másrészt a filozófia tanulmányozásához nélkülözhetetlen fogalmakat kívánta megmagyarázni, még akkor is, ha azok az *Útmutató*ban nem szerepelnek. Ennek megfelelően az írás első része Porphyrios *Eiszagógéját* és Arisztotelész *Kategóriák* c. művét követve általános bevezetést nyújt a filozófiába, a második rész pedig egyfajta filozófiai kisenciklopédia. Ibn Tibbon – híven a Mester tanácsához – a nagy arab filozófus, Abu Naszr al-Fārābī műveit vette alapul; definíciói általában szó szerinti idézetek, vagy parafrázisok al-Fārābītól. (A jegyzetekben található al-Fārābī idézetek D. M. Dunlop angol fordításán alapulnak.) További forrásai közül az egyik feltehetően Averroes volt. De a legnagyobb tekintély Ibn Tibbon számára természetesen a Mester, azaz Maimonidész. Az *Útmutató*n kívül felhasználhatta még Maimonidész logikai értekezését (*Millot ha-higgajon*) is.

Ibn Tibbon művének óriási jelentősége van az *Útmutató* zsidó hatástörténetében. A zsidó utókor Ibn Tibbon héber fordításában tanulmányozta az *Útmutatót*, az *idegen szavak magyarázata* pedig az *Értekezés* autoratív értelmezésének, kommentárjának szá-

mitott. Ibn Tibbon ugyanis nagy tekintélyének köszönhetően már életében Maimonidész gondolatainak „hivatalos” értelmezőjeként tartották számon. Nem véletlen, hogy az *Útmutató* második kiadásától (Velence, 1551) kezdve minden egyes héber kiadás függelékben közli *Az idegen szavak magyarázatát* is.

Ennek ellenére a szöveg meglehetősen romlott állapotban maradt ránk. A régi kiadásokban rengeteg hiba van, amelyek egy részét az értekezés modern kiadója – *Jehuda Even Smuel* – egy középkori kézirat alapján kijavította. A régi kiadások készítői valószínűleg rövidítettek is a szövegben, és a szócikkek sorrendje – amely Ibn Tibbon megjegyzése szerint szigorúan követte az ábécét – megbomlott. A különböző szövegváltozatok kialakulásához talán az is hozzájárult, hogy a jelek szerint maga Ibn Tibbon is legalább még egy javított kiadást adott közre (ahogy azt az *Útmutató* fordításával is tette), amelyben megváltoztatott egyes szavakat, és új megjegyzéseket töltött a szövegbe.

A jegyzetekben található rövidítések feloldása a következő:

- Al-Abhari Atiraddin Mufadal al-Abhari: Bevezetés in: Maróth Miklós: *A görög logika keleten* (Akadémiai Kiadó: Bp., 1980) pp. 159–164.
 Al-Farabi, *Eis*. Dunlop, D. M. (ed.): „Al-Farabi's Eisagoge”. *The Islamic Quarterly* III (1956) pp. 117–138.
 Al-Farabi, *Kat*. Dunlop, D. M. (ed.): „Al-Farabi's Paraphrase of the Categories of Aristotle”. *The Islamic Quarterly* IV (1957) pp. 168–197 és V (1959) pp. 21–54.
 Al-Farabi, *de scient*. *Alpharabii Opera Omnia quae Latina lingua conscripti reperiri poterunt*, ed. G. Camerarius (Paris, 1683 – reprint: Minerva GMBH: Frankfurt, 1969) pp. 1–44.
 Averroes *Averroes' Middle Commentaries on Aristotle's Categories and De Interpretatione*. Transl. C. E. Butterworth (Princeton UP: Princeton, 1983)
 CAG *Commentaria in Aristotelem Graeca*, ed. A. Busse et al., Berlin 1885–90.
 Kat. Arisztotelész: *Kategóriák*. Ford. Rónafalvi Ödön (Kossuth: Budapest, 1993).
 Porph. A Föníciai Porphyriosnak, a lykopoliszi Plótinus tanítványának bevezetője, *Magyar Filozófiai Szemle* 1984, 3–4. pp. 435–453. (ford. Geréby György és Pesthy Mónika).

A fordítás a következő kiadás alapján készült: *Doctor Perplexorum (Guide of the Perplexed)* ed. Jehuda Even Smuel (Mossad Harav Kook: Jerusalem, 1987 [1946]). A fordítók nagymértékben támaszkodtak a kiadó magyarázó jegyzeteire és szövegjavításaira.

A Szentírás-idézetek fordításánál az „IMIT-Szentírást” vettük alapul: Izraelita Magyar Irodalmi Társulat, 1–4. köt., Lampel R. (Wodianer F. és Fiai), Budapest, 1898–1907. [Hasonmás kiadás: „Tanakh-Biblia”, teljes kétnyelvű (héber-magyar) Biblia, 1–2. köt., Makkabi Kiadó, Budapest, 1994.] Sámuel ibn Tibbon személyéről és műveiről, bibliográfiával együtt, összefoglalást nyújt: Sirat, C.: *A History of Jewish Philosophy in the Middle Ages* (Cambridge UP: Cambridge, 1985) pp. 217–222.

Szeretnénk köszönetet mondani Hegedűs Gyöngyinek az arab szavak átnézéséért, és Szabics Imrénének az ó-provanszál szavak ellenőrzéséért. A szövegben található esetleges hibák mindazonáltal kizárólag a fordítók számlájára írandók.

¹ Utalás a Tóra tilalmára (*Lev* 19,14): „...és vak elé ne tégy gáncsot”. A hagyomány sok mindenre vonatkoztatja ezt a tilalmat: nem szabad az emberek kiszolgáltatottságával visszaélni (vö. Szifra, ad loc., *bBaba mecia* 75b, stb.).

² Az idézett szentírási vers szó szerinti fordításban: „És legyenek a kerubok... arcai a férfi (*is*) a fivére (*ahív*) felé”. Tehát ez a szöveg bizonyíték a „fivér” szót illetően is.

³ Vö. 1. jegyzet.

⁴ Onkelosz egy nevezetes prozelita (i. sz. 2. sz.), a legenda szerint ő alkotta meg a Tóra arámi fordítását (*Targum Onkelosz*). Ezt a szentírásfordítást a zsidó értelmezők autoratívának tekintették.

⁵ Vö. *Útmutató*, Bevezetés, I. köt. p. 28. Azt persze lehet vitatni, hogy ez az „esketés” halálhikusz szempontból akármire is kötelezné a „költőt”, szerzőnk azonban, úgy tűnik, erre utal.

⁶ Ti. a Misna tilalmát (*mHagiga* 2,1), vö. *Útmutató*, Bevezetés, I. köt. p. 12.

⁷ *bSevuot* 21a; *bTemura* 3a

⁸ A Szentírásból kölcsönzött kép (*IKir* 22,20–23).